

ВІД АВТОРА

До шостого видання¹

Відчуваю, що перегляд та доповнення у повісті, яка витримала вже кілька видань, несподівані й потребують деякого пояснення. Основний психологічний мотив етюду — це інстинктивний, органічний потяг до світла. Звідси душевна криза мого героя та її розв'язання. І в словесних, і в друкованих критичних увагах мені доводилося натрапляти на заперечення, очевидно, дуже ґрунтовне: на думку тих, хто заперечує, цього мотиву нема у сліпонароджених, які ніколи не бачили світла і тому не повинні почувати, що позбавлені того, чого зовсім не знають. Ця думка не здається мені правильною: ми ніколи не літали, як птахи, проте всі знають, як довго відчуття польоту супроводить дитячі та юнацькі сни. Мушу, однак, зізнатися, що цей мотив увійшов до моєї роботи як апріорний, підказаний лише уявою. Аж через кілька років після того, як мій етюд почав виходити окремими виданнями, щаслива нагода дала мені під час однієї з моїх екскурсій змогу безпосереднього спостереження. Постаті двох дзвонарів (сліпий та сліпонароджений), що їх читач знайде в розділі VI, відмінність їхніх настроїв, сцена з дітьми, Єгорові

---

¹ У цьому виданні було зроблено значні доповнення. (Прим. автора).

слова про сни — все це я занотував у записній книжці просто з натури, на вищій дзвіниці Саровського монастиря Тамбовської єпархії, де обидва сліпі дзвонарі, може, ще й тепер водять одвідувачів на дзвіницю. Відтоді цей епізод — на мою думку, вирішальний у зазначеному питанні — лежав на моїй совісті при кожному новому виданні мого етюду, і тільки те, що трудно братися знову до старої теми, заважало мені ввести його раніше. Тепер він становить найістотнішу частину додатків, що увійшли в це видання. Все інше виникло попутно, бо, — раз порушивши колишню тему, — я вже не міг обмежитися механічною вставкою, і робота уяви, що потрапила в давнішу колію, природно, відбилася й на суміжних частинах повісті.

25 лютого 1898 р.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

I

Дитина народилася в багатій сім'ї Південно-західного краю, глухої опівночі. Молода мати лежала в глибокому забутті, та коли в кімнаті пролунав перший крик новонародженого, тихий і жалібний, вона почала кидатись із заплющеними очима у своєму ліжку. Її губи шепотіли щось, і на блідому обличчі з лагідними, майже ще дитячими рисами проступила гримаса нестерпного страждання, як у пещеної дитини, котра відчуває незвичне горе.

Повитуха нахилилася вухом до її губ, які продовжували щось шепотіти.

— Чого... чого це він? — запитувала хвора ледь чутно.

Жінка не зрозуміла, про що її питають. Дитина знову закричала. Обличчям хворої пробіг відбиток гострого страждання, й із заплющених очей сковзнула велика сльоза.

— Чого, чого? — як і раніше, тихо шепотіли її губи.

Цього разу повитуха зрозуміла запитання і спокійно відповіла:

— Ви питаєте, чого дитина плаче? Це завше так буває, заспокойтеся.

Але мати не могла заспокоїтися. Вона здригалася щоразу, коли чула крик дитини, і все повторювала з гнівним нетерпінням:

— Чого... так... так жахливо?

Повитуха не вчувала у крикові дитини нічого особливого і, бачачи, що мати говорить, мов у туманному забутті, та, мабуть, просто марить, облишила її і почала порати дитину.

Юна ненька замовкла, і тільки часом якимось важке страждання, що не могло прорватися назовні рухами чи словами, витискувало з її очей великі сльози. Вони просочувалися крізь густі вій і тихо котилися блідими, як мармур, щоками.

Може, серце матері почуло, що разом із новонародженою дитиною прийшло на світ темне, непозбутнє горе, яке нависло над колискою, щоб іти в парі з новим життям до самої могили.

А може, це було й справжнє марення. Та чи так, чи сяк, але дитина народилася сліпою.

II

Спочатку ніхто цього не помітив. Хлопчик дивився тим тьмяним і невиразним поглядом, яким дивляться до певного віку всі новонароджені діти. Дні збігали за днями, життя нової людини лічили вже на тижні. Її очі проясніли, з них зійшла мутна поволока, зіниця визначилась. Але дитина не повертала голови за ясным променем, який линув у кімнату разом із веселим щебетанням птахів та шепотом зелених буків, що погойдувалися біля самих вікон у густому сільському саду. Мати, яка встигла одужати, першою занепокоєно спостерігала дивний вираз дитячого обличчя, що завжди було нерухомим і якимось не по-дитячому серйозним.

Молода жінка дивилася на людей, як сполохана горлиця, і питала:

— Скажіть же мені, чому він такий?

— Який? — байдуже перепитували сторонні. — Він нічим не відрізняється від інших дітей такого віку.

— Подивіться, як дивно шукає він щось руками...

— Дитина ще не може координувати рухів рук із зоровими враженнями, — відповів лікар.

— Чому ж він дивиться все в одному напрямку?.. Він... він сліпий? — раптом вирвався з грудей матері страшний здогад, і ніхто не міг її заспокоїти.

Лікар узяв дитину на руки, швидко повернув до світла й зазирнув у її очі. Він трохи збентежився і, сказавши кілька незначних фраз, поїхав, обіцяючи повернутися днів за два.

Мати плакала й билася, мов підстрелений птах, пригортаючи дитину до грудей, тимчасом як очі хлопчика дивилися все тим самим нерухомим і суворим поглядом.

Лікар справді вернувся днів через два, захопивши із собою офтальмоскоп. Він засвітив свічку, наближав та віддаляв її від дитячого ока, заглядав у нього і, нарешті, сказав із зніяковілим виглядом:

— На жаль, пані, ви не помилилися... Хлопчик справді сліпий, і до того ж безнадійно...

Мати вислухала цю звістку зі спокійним смутком.

— Я знала давно, — сказала вона тихо.

III

Сім'я, в якій народився сліпий хлопчик, була невелика. Крім уже названих осіб, вона складалася ще з батька та «дядька Максима», як звали його всі без винятку домашні й навіть сторонні. Батько був такий,

як тисячі інших сільських поміщиків Південно-західного краю: добродушний, мабуть, навіть добрий, пильно наглядав за робітниками і дуже любив будувати й перебудовувати млини. Ця праця забирала майже весь його час, і тому голос його лунав у домі лише в певні, визначені години дня, що збігалися з обідом, сніданком та іншими такими подіями. У цих випадках він завжди казав незмінну фразу: «Чи здорова ти, моя голубко?» — після чого сідав до столу і вже майже нічого не говорив, хіба коли-не-коли сповіщав щось про дубові вали та шестерні. Зрозуміло, що його мирне й нехитре існування мало відбивалося на душевному складі його сина. Зате дядько Максим був зовсім іншою людиною. Років за десять перед описуваними подіями дядько Максим був відомий як найнебезпечніший забіяка не тільки в околицях свого маєтку, а навіть у Києві «на Контрактах»¹. Усі дивувалися, як це в такій поважній з усякого погляду сім'ї, якою була сім'я пані Попельської, уродженої Яценко, міг удатися такий жадливий братик. Ніхто не знав, як слід з ним поводитися і чим йому догодити. На ласкаві слова панів він відповідав нечемностями, а селянам прощав свавільство й грубощі, на які найлагідніший із «шляхтичів» неодмінно відповідав би ляпасами. Врешті, на велику радість усіх добродумних людей, дядько Максим за щось дуже розгнівався на австрійців і виїхав до Італії: там він приєднався до такого ж забіяки та єретика — Гарібальді, котрий, як із жахом переказували пани поміщики, побратався з чортом і має за ніщо самого папу. Звичайно, таким способом Максим навіки занепасти-

---

¹ «Контракти» — місцева назва колись славетного київського ярмарку. (Прим. автора).

свою бентежну схизматичну душу, але «Контракти» проходили з меншими скандалами, і багато благородних матусь перестало турбуватися за долю своїх синів.

Мабуть, австрійці й собі дуже розгнівалися на дядька Максима. Час від часу у *Кур'єрку*, здавен улюбленій газеті панів поміщиків, згадувалося в реляціях його ім'я серед одчайдушних гарібальдійських сподвижників, доки одного разу з того ж таки *Кур'єрка* пани не довідалися, що Максим упав разом з конем на полі бою. Розлючені австрійці, які давно вже, очевидно, гострили зуби на завзятого волинця (що ним, мало не одним, на думку його земляків, ще тримався Гарібальді), порубали його, як капусту.

— Погано скінчив Максим, — сказали собі пани і приписали це спеціальному заступництву св. Петра за свого намісника. Максима вважали померлим.

Виявилося, проте, що австрійські шаблі не змогли вигнати з Максима його зятятої душі й вона залишилася, хоч і в дуже понівеченому тілі. Гарібальдійські забіяки винесли свого гідного товариша з бійки, віддали його кудись до госпіталю, і от, через кілька років, Максим несподівано прибув у дім своєї сестри, де й залишився.

Тепер йому було вже не до дуелей. Праву ногу зовсім відрізали, і тому він ходив на милиці, а ліва рука була покалічена й придатна лише на те, щоб сяк-так спиратися на ціпок. Та й узагалі він став серйознішим, вгамувався, і тільки часом його гострий язик орудував так само влучно, як колись шабля. Він перестав їздити на «Контракти», рідко бував серед товариства і здебільшого проводив час у своїй бібліотеці, читаючи якісь книжки, про котрі ніхто нічого не знав, окрім припущення, що вони зовсім безбожні. Він і писав щось, та,

оскільки його роботи ніколи не друкувалися в *Кур'єрку*, то ніхто не надавав їм серйозного значення.

У той час, коли в сільському будиночку з'явилася і почала рости нова істота, в коротко обстриженому волоссі дядька Максима вже пробивалася срібляста сивина. Плечі від постійного упирання милиць піднялися, тулуб набрав квадратної форми. Химерний вигляд, похмуро зсунуті брови, стукіт милиць та клуби тютюнового диму, якими він постійно повивав себе, не випускаючи з рота люльку, — все це лякало сторонніх, і тільки близькі до інваліда люди знали, що в порубаному тілі б'ється гаряче й добре серце, а у великій квадратній голові, укритій щетиною густого волосся, працює невгамовна думка.

Та навіть і близькі люди не знали, над яким питанням працювала ця думка в той час. Вони бачили тільки, що дядько Максим, оповитий синім димом, просиджує інколи цілі години нерухомо, із затуманеним поглядом і похмуро зсунутими густими бровами. Тим часом знівечений боєць думав про те, що життя — боротьба і що в ньому нема місця для інвалідів. На гадку йому спадало, що він уже навіки вибув з лав і тепер даремно завантажує собою фурштат¹; йому здавалося, що він рицар, вибитий із сідла життям і повалений у прах. Чи не легкодухо звиватися в пилюці, мов розчавлений черв'як; чи не легкодухо хапатися за стремено переможця, вимолюючи у нього жалюгідні рештки власного існування?

Доки дядько Максим з холодною мужністю обмірковував цю пекучу думку, зважуючи й зіставляючи аргументи за і проти, перед його очима почала мелькати

---

¹ Військовий обоз (нім.).

нова істота, якій доля судила з'явитися на світ уже інвалідом. Спершу він не звертав уваги на сліпу дитину, але потім дивна подібність долі хлопчика до його власної зацікавила дядька Максима.

— Гм... так, — замислено сказав він одного разу, скоса позираючи на хлоп'я, — цей малий теж інвалід. Як скласти нас обох до купи, то, гляди, вийшла б одна сяка-така мізерія.

Відтоді його погляд почав зупинятися на дитині чимраз частіше.

IV

Дитина народилася сліпою. Хто винен у її нещасті? Ніхто? Тут не тільки не було й тіні чиєїсь «злої волі», а й навіть сама причина нещастя крилася десь у глибині таємничих і складних процесів життя. А тим часом з кожним поглядом на сліпого хлопчика серце матері стискалося від гострого болю. Звичайно, вона страждала при цьому, як ненька, відбитком синової недуги і похмурих передчуттям тяжкого майбутнього, що чекало її дитину, та, крім цих почуттів, у глибині серця молодій жінки щеміло також усвідомлення того, що *причина* нещастя була грізною *можливістю* у тих, хто дав йому життя... Цього виявилось досить, щоб маленька істота з прекрасними, але незрячими очима стала центром сім'ї, несвідомим деспотом, до найменшої примхи якого пристосовувалось усе в домі.

Не знати, що вийшло б згодом із хлопчика, який через своє нещастя схильний був до безпредметної озлобленості та в якому все середовище намагалося розвинути егоїзм, якби химерна доля й австрійські шаблі не приневолити дядька Максима осісти у селі, в родині сестри.